

GLOBALISERING, GESCHIEDENIS EN RUIMTE¹

Globalization, history and space

This contribution explores the analytical implications of using the concept of globalization in historical research. The article stresses that globalization deals with the transformation of the spatial organization of social relations and transactions. What makes the contemporary globalization different from earlier phases is that distance plays a much less distinctive role in the organization of production and consumption. History can increasingly be seen as a transnational history, focusing on the historical developments and their interaction in various parts of the world.

Wat betekent globalisering voor de beoefening van de geschiedwetenschap? In dit artikel zal ik betogen dat het hedendaagse globaliseringsproces gevolgen heeft voor een verdere toenadering tussen geschiedenis en de andere sociale wetenschappen én voor de manier waarop de geschiedwetenschap aandacht besteedt aan tijd en vooral aan ruimte. Globalisering gaat over meer dan verbindingen tussen mensen en gebieden over de wereld.² Het gaat over de transformatie van de ruimtelijke organisatie van sociale relaties en transacties. Een kort moment in het historisch proces (namelijk tussen het einde van de achttiende eeuw en het einde van de twintigste eeuw) is de nationale staat het geprivilegieerde brandpunt geweest van de ruimtelijke organisatie van de samenleving. Met het hedendaagse globaliseringsproces komt dit in een ander licht te staan. Welke consequenties heeft dat voor de geschiedwetenschap?³

Dit artikel bestaat uit vier delen. Eerst ga ik in op het proces van de hedendaagse globalisering. Vervolgens geef ik aan wat historici en sociale wetenschappers van elkaar kunnen leren bij de bestudering van globalisering. Als

1. Dit artikel is oorspronkelijk gepresenteerd op het N.W. Posthumus Congres van 1 en 2 september 2005. Ik dank Gert Spaargaren, Peter Oosterveer, Remco Visschers, Matthijs Witte en Pim Kooij voor hun kritische opmerkingen. Voorts heb ik profijt gehad van een stimulerende workshop in januari 2007 met de andere auteurs van dit speciale nummer.

2. Zie het artikel van Leo Lucassen in deze aflevering van het *TSEG*: 'Van divergentie naar convergentie. Migratie en het proces van globalisering'.

3. Dit artikel bouwt voort op een eerder artikel in een voorganger van dit tijdschrift: Anton Schuurman, 'Globalisering en geschiedenis', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 27 (2001) 385-410.

derde behandel ik de gevolgen voor de geschiedwetenschap waarbij ik drie punten onderscheid: de beoefening van wereldgeschiedenis, de behoefte aan een nieuwe periodisering, en de nieuwe plaats van ruimte in de geschiedwetenschap. Dit laatste vind ik het belangrijkste en het krijgt daarom een eigen paragraaf. Ik laat hier zien dat de veranderde positie van de nationale staat leidt tot transnationaal onderzoek, maar ook tot lokaal onderzoek. Bovendien verbind ik de herontdekking van de ruimte als een belangrijke onderzoeksvariabele met een pleidooi voor een open geschiedbeoefening, zoals we die ook gepraktiseerd zien in de nieuwe geografie.

Wat is globalisering?

Globalisering gaat over de transformatie van de ruimtelijke organisatie van sociale relaties en transacties.⁴ In de huidige fase van globalisering is de aarde voor onze activiteiten en bewustzijn de relevante ruimte geworden. De economie werkt in *real time* op een *planetary scale*.⁵ Dit is zowel het gevolg van technologische vernieuwingen (denk aan computers en satellieten), als het resultaat van afspraken en regels waarbij nationale staten zo min mogelijk hindernissen opwerpen voor internationale handel en financiën. Het gevolg hiervan is dat er op wereldschaal wederom een nieuwe arbeidsdeling aan het ontstaan is. Deze nieuwe arbeidsdeling is enerzijds klassiek in die zin dat producenten op zoek gaan naar de vestigingsplaatsen met de gunstigste mix van beschikbaarheid van goedkope arbeid, gekwalificeerde arbeid, grondstoffen en kapitaal. Anderzijds is het nu mogelijk om voor onderdelen van het productieproces de beste vestigingsplaats te zoeken. Het is relatief gemakkelijk geworden productieprocessen die in geografisch sterk van elkaar verwijderde plekken plaatsvinden, te organiseren en te integreren.⁶

Klassieke ruimtelijke tegenstellingen veranderen onder invloed van het proces van globalisering. Zo gebruikt men thans in navolging van de socioloog Manuel Castells het begrip: de vierde wereld.⁷ De belangrijkste tegenstelling is niet langer meer ruimtelijk geografisch gedefinieerd: Noord versus Zuid, zoals dat in het laatste kwart van de twintigste eeuw gebeurde. De vierde wereld is een aanduiding voor mensen die uitgesloten zijn, de nieuwe armen, overal ter wereld. Het verschil met de oude armen is dat ze minder mooi

4. Deze definitie is ontleend aan David Held e.a., *Global transformations. Politics, economics and culture* (Stanford 1999) 16.

5. Manuel Castells, *The information age: economy, society and culture. Volume 1: The rise of the network society* (Oxford 1996) 152.

6. Thomas L. Friedman, *The world is flat. A brief history of the twenty-first century* (New York 2005).

7. Manuel Castells, *The information age: economy, society and culture. Volume III: End of Millennium* (Oxford 1998) 70-160.

geografisch over de wereld verdeeld zijn. Het is niet langer het rijke Noorden versus het arme Zuiden, maar de armen en rijken wonen in elkaars buurt, zoals in de vroegmoderne steden waar de rijken aan de grachten woonden en de armen in de stegen.⁸ Maar hoewel ze in elkaars buurt wonen, leven ze wel in verschillende ruimtes. De sociale bindingen worden niet primair door geografische nabijheid bepaald. Dit geldt niet uitsluitend voor de ontwikkelde landen, maar ook voor de zich ontwikkelende landen. De vierde wereld is geen andere manier van beschrijving van de werkelijkheid, maar de beschrijving van een nieuwe werkelijkheid met een nieuwe geografie. De ruimtelijke indeling van de wereld en de samenlevingen is aan het veranderen.

Globalisering vindt niet alleen plaats in de productie of, het andere bekende voorbeeld, bij de beurzen en de financiën. Globalisering zien we ook op het terrein van de politieke organisatie, waar met vallen en opstaan een nieuwe internationale wereldorde aan het ontstaan is.⁹ Globalisering doet zich eveneens voor op het terrein van de cultuur en van het milieu.¹⁰ Globalisering is niet een eendimensionaal fenomeen en wordt door de serieuze onderzoekers ook niet als zodanig bekeken. Elk van deze dimensies heeft een eigen dynamiek, hoewel er tevens verbanden zijn tussen de onderscheiden dimensies.¹¹

Globalisering is evenmin een nieuw fenomeen. De verspreiding van de wereldgodsdiensten als de islam en het christendom is van veel oudere datum en is een voorbeeld van culturele globalisering. Zo ook de verspreiding van de ideeën van de verlichting, van de negentiende-eeuwse ideologieën en van mischien wel het succesvolste exportproduct van het Westen: de nationale staat. De verspreiding van ziektes én gewassen ten gevolge van de ontdekking van Amerika door de Europeanen is van zeer grote demografische en ecologische betekenis geweest. De grote migratiestromen van 1850 tot 1920 vanuit Europa en vanuit India en China steken zelfs in omvang de hedendaagse migratiestromen naar de kroon. Op politiek en economisch gebied is de periode van het moderne imperialisme ook een vorm van globalisering geweest.¹²

8. Willem van den Berg, Marco H.D. van Leeuwen en Clé Lesger, 'Residentiële segregatie in Hollandse steden. Theorie, methodologie en empirische bevindingen voor Alkmaar en Amsterdam, 16e-19e eeuw', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 24 (1998) 402-436.

9. Anne-Marie Slaughter, *A new world order* (Princeton 2004); David Held, *Global covenant. The social democratic alternative to the Washington consensus* (Cambridge 2004). Ook het project van de Europese eenwording is hier een voorbeeld van. Ulrich Beck und Edgar Grande, *Das Kosmopolitische Europa* (Frankfurt am Main 2007). Zie ook het onderzoeksproject van Johan Schot, *Transnational infrastructures and the rise of contemporary Europe*, www.tie-project.nl (24 augustus 2007).

10. Voor culturele globalisering, zie het artikel van Ruth Oldenziel in deze aflevering van het *TSEG*: 'Is Globalization a Code Word for Americanization?'

11. Voor een analyse van het globaliseringsproces volgens dimensies: David Held e.a., *Global Transformations*.

12. Ibidem en het artikel van Leo Lucassen in dit nummer.

De hedendaagse globalisering is niet nieuw. Wel is ze anders, omdat globalisering thans op allerlei dimensies (politiek, militair, economisch, sociaal, cultureel en ecologisch) tegelijk een belangrijke rol speelt. Bovendien is ze anders, omdat mensen thans wereldwijd kunnen communiceren (en dus organiseren) zonder dat afstand een overheersende rol speelt. De globalisering van alle dimensies betekent evenzoveel aansporingen om met andere ogen naar de geschiedwetenschap te kijken. Eén ontwikkeling steekt er boven uit in haar belang voor de geschiedwetenschap. Het hedendaagse proces van globalisering heeft de positie van de nationale staat veranderd zoals die sinds de negentiende eeuw tot stand is gekomen. De soevereine nationale staat was intern en extern het belangrijkste middel om samenlevingen te organiseren. Globalisering snoept niet alleen gedeeltelijk iets van de soevereiniteit af, doordat er behalve nationale rechtssystemen ook internationale rechtssystemen zijn gekomen, maar globalisering tast vooral de autonomie van nationale staten aan om hun soevereiniteit daadwerkelijk op elk terrein uit te oefenen.¹³

Op economisch gebied zijn de meeste nationale staten niet meer autonoom. In absolute zin zijn ze dat nooit geweest, maar hun speelruimte is onder invloed van het globaliseringsproces nog verder afgenomen. Willen landen in het kader van conjunctuurpolitiek de economie stimuleren, dan zal dat op georganiseerde wijze moeten gebeuren via de EU bijvoorbeeld, of de G8, of in het kader van het IMF. Op milieugebied geldt iets soortgelijks. Een effectief milieubeleid kan alleen maar in internationaal verband plaats vinden en dat is ook precies wat we zien gebeuren. Op militair gebied zijn landen in grotere vaste internationale verbanden gaan samenwerken, omdat ze afzonderlijk niet in staat zijn de kosten te dragen die de krijgsmacht vraagt. Op sociaal terrein zijn landen hun zorgarrangementen aan het aanpassen onder invloed van globalisering.

Kortom, de autonomie van staten om te doen wat ze willen doen, is sterk afgenomen (zij het niet voor alle staten in gelijke mate. De VS en China, bijvoorbeeld, zijn veel meer autonoom dan Nederland). Het gevolg van deze ontwikkelingen is dat de positie van nationale staten aan het veranderen is zowel intern als extern. Binnen- en buitenlandse politiek hebben veel meer met elkaar te maken gekregen. In Europa heeft de ontwikkeling van de Europese Unie nieuwe impulsen gekregen onder invloed van het globaliseringsproces. Hier zijn staten daadwerkelijk soevereiniteit aan het overdragen, zodat ze samen weer aan autonomie winnen.

Omdat de geschiedbeoefening in de negentiende en twintigste eeuw nauw verbonden is geweest met de nationale staat, gaat van deze veranderende positie van de nationale staat een grote invloed uit op de geschiedwetenschap. De nationale staat is niet langer een automatisch referentiepunt voor onze vragen. Onderzoekers zullen daardoor onder invloed van het ruim-

---

13. Ibidem.

telijk transformatieproces bewuster dan tot nu toe het ruimtelijke kader van hun onderzoek moeten vaststellen – waarbij, o ironie van de geschiedenis, de paradox zich zal voordoen dat juist voor de negentiende en twintigste eeuwse geschiedenis het belang van de nationale staat relatief groot is.

Globalisering, sociale wetenschappen en geschiedenis

Er is intussen al een stortvloed aan literatuur over globalisering verschenen. Daar kunnen wij als historici ons voordeel mee doen.¹⁴ Wij hoeven het wiel niet opnieuw uit te vinden. Uit die stortvloed aan literatuur wil ik graag het boek *Global transformations* van Held en anderen lichten omdat dit boek enerzijds de literatuur ordent, anderzijds zelf richtinggevend is voor het globaliseringsonderzoek.¹⁵ Van Held en anderen heb ik de definitie van globalisering overgenomen die ik in het begin van dit artikel heb vermeld: een transformatie van de ruimtelijke organisatie van sociale relaties en transacties die transcontinentale of interregionale stromen en netwerken van activiteit, interactie en machtsuitoefening genereren. Zij presenteren bruikbare concepten om het begrip globalisering te operationaliseren en meetbaar te maken. Op die manier voorkomen ze dat het begrip verwordt tot een frase. Dat doen ze door het te evalueren in termen van uitgestrektheid (over welk gebied strekt het zich uit), intensiteit (hoe vaak, hoe veel, hoe intensief doet het verschijnsel zich voor), snelheid (met welk tempo gaan de stromen van goederen, mensen en informatie over de wereld) en invloed. Met dat laatste begrip proberen zij te benoemen in hoeverre het globaliseringsproces keuzes en handelen van bedrijven, nationale staten of andere actoren bepaalt. Invloed blijkt lastiger te operationaliseren dan hun andere begrippen. De invloed van het begin van een nieuwe ontwikkeling in globalisering kan heel groot zijn onafhankelijk van de intensiteit en snelheid van de contacten, zoals de ontdekking van de Nieuwe Wereld bewijst.

Met de begrippen (mate van) uitgestrektheid, intensiteit, snelheid en invloed kan de globalisering in de ene periode worden onderscheiden van die in een andere. Als er economische, sociale, culturele, en politieke contacten zijn tussen gebieden over lange afstand, maar deze contacten zich afspelen in een laag tempo, niet intensief zijn en de invloed ervan op de betrokken lokale samenlevingen gering is, dan spreken de auteurs van *thin globalization*. Als er

---

14. Voor een uitvoeriger overzicht van de sociaal-wetenschappelijke literatuur, verwijst ik naar Schuurman, 'Globalisering en geschiedenis'. Het thema is een industrie op zich geworden. Wanneer men de catalogi van sociaal-wetenschappelijke uitgevers inkijkt, is het bijna allemaal globalisering wat de klok slaat.

15. Zie voor het boek van Held en anderen, ook de inleiding van Johan Schot en Jan Pieter Smits bij dit themanummer.

echter veelvuldige contacten zijn met een hoge snelheid en een grote invloed, dan spreken zij van *thick globalization*. Daarmee is er weliswaar nog niets verklaard, maar kan men wel in concrete termen over het proces spreken. Op die manier kan men zowel globalisering als de-globalisering laten zien. Met de toetreding van China tot de wto (en ook al het er aan voorafgaande liberaliseringsproces) is de economische globalisering in uitgestrektheid toegenomen. Als China echter in de toekomst zou besluiten om weer uit de wto te stappen en om buitenlandse investeringen niet langer toe te laten, dan kan men dat economische de-globalisering noemen. Met deze operationalisering van het begrip globalisering is het een veel hanteerbaarder begrip geworden dan het begrip modernisering.

Als historici kunnen we veel leren van hoe andere sociale wetenschappers met globalisering omgaan. Het is alleen maar verstandig van hun expertise gebruik te maken. Historici kunnen echter ook een belangrijke inbreng in het globaliseringsonderzoek hebben.¹⁶ De historische kennis en het inzicht van sociale wetenschappers zijn vaak nog mager. Hun analyses hebben niet genoeg diepgang, omdat de auteurs wel adequate vergelijkingen in de ruimte maken, maar niet in de tijd. De vooraanstaande Duitse socioloog Ulrich Beck heeft het steevast over de periode van de eerste moderniteit en de tweede moderniteit. De eerste moderne periode situeert hij ergens vanaf 1750; de tweede begint circa 1970. Hij komt tot deze periodisering omdat voor hem de moderniteit sterk verbonden is met de nationale staat en de herdefiniëring ervan onder invloed van het proces van globalisering.¹⁷ Maar hoe zit het dan bijvoorbeeld met de rol van de renaissance, de reformatie en de wetenschapsrevolutie voor de moderniteit? Hij lijkt ook geen kennis te hebben van historici die intussen druk doende zijn de moderne tijd te laten beginnen rond het jaar 1000.¹⁸ Doordat hij aan deze discussies voorbijgaat, heeft hij onvoldoende oog voor het feit dat in veel opzichten de periode van voor 1750 beter aansluit bij de hedendaagse periode dan bij de periode van de eerste moderniteit. Een sociale wetenschapper die dat wél doet en die globalisering tot haar veld van expertise heeft gemaakt, is Saskia Sassen. In haar nieuwe boek *Territory, authority, rights. From medieval to global assemblages* geeft zij diepte aan de discussie over de organisatie van de hedendaagse wereld door expliciet te kijken hoe zaken geregeld waren in Europa in de middeleeuwen en de

16. En hebben dat via mensen als F. Braudel en W.H. McNeill ook al gehad.

17. Ulrich Beck, Wolfgang Bonss en Christoph Lau, 'Theorie reflexiver Modernisierung. Fragestellungen, Hypothesen, Forschungsprogramme', in: Ulrich Beck en Wolfgang Bonss (eds.), *Die Modernisierung der Moderne* (Frankfurt am Main 2001) 11-63.

18. R.I. Moore, *The first European revolution, c. 970-1215* (Oxford 2000). Zie voor Nederland: Bas van Bavel en Leo Lucassen (eds.), Themanummer Lange lijnen, fraaie vergezichten. Middeleeuwse perspectieven voor de sociale en economische geschiedenis, *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 28 (2002) 129-247.

vroegmoderne tijd.¹⁹ Ook het boek *Global transformations* zelf is een positief voorbeeld van een sociaalwetenschappelijke analyse die met een historisch perspectief werkt. Toch blijft ook in deze gevallen duidelijk, en dat kan ook nauwelijks anders, dat de auteurs geen historische onderzoekers zijn waardoor ze minder goed op de hoogte zijn van de literatuur en anders omgaan met het verleden.

De wetenschapshistoricus Daniel R. Headrick probeert in zijn *When information came of age. Technologies of knowledge in the age of reason and revolution, 1700-1850* eveneens de beperkte blik van sociale wetenschappers en journalisten te corrigeren. Hij klaagt over het gemakkelijke gebruik van het begrip informatiesamenleving als hét kenmerk van onze huidige samenleving. In zijn boek laat hij zien hoe het achttiende-eeuwse West-Europa evenzeer recht heeft op deze titel omdat in die periode de infrastructurele basis wordt gelegd voor onze kennismaatschappij. Het jargon van de biologie en de chemie krijgen hier gestalte. Het gebruik van statistieken, kaarten en grafieken neemt sterk toe en wordt kwalitatief beter. Wetenschappelijke hulpmiddelen als encyclopedieën en woordenboeken worden normaal. De posterijen raken goed georganiseerd. In Frankrijk wordt een nationaal systeem van optische telegrafie ontwikkeld.²⁰

Nu kan men op Headricks kritiek op hedendaagse sociale wetenschappers wel afdingen. Men kan beargumenteren dat 150 jaar wel een stuk langer is dan de dertig jaar tussen 1970 en 2000 waarin de internet- en draagbare telefoonrevolutie heeft plaats gevonden dankzij computers en satellieten. Ook kan men wijzen op de zeventiende eeuw, als de eeuw van de wetenschapsrevolutie waarin wetenschappelijke tijdschriften ontstaan, koninklijke academies worden opgericht, de spelregels van de omgang in de wetenschap worden geïnstitutionaliseerd, zoals daar zijn openbaarheid en controleerbaarheid.²¹ Met andere woorden: de periode die Headrick aanwijst als de wording van het informatietijdperk, is zelfs nog langer dan 150 jaar. Maar hij heeft beslist een punt wanneer hij stelt dat er in de achttiende eeuw ingrijpende ontwikkelingen hebben plaatsgevonden in de manier waarop we informatie zijn gaan ordenen. De hedendaagse veranderingen in omgang met informatie zijn weliswaar nieuw, maar niet uniek. Een vergelijkend onderzoek naar de gevolgen van dat soort veranderingen voor de betrokken samenlevingen is daarom zinvol, zowel voor een beter begrip van onze tijd als van het verleden.

---

19. Saskia Sassen, *Territory, authority, rights. From medieval to global assemblages* (Princeton 2006).

20. D.R. Headrick, *When information came of age. Technology of knowledge in the age of reason and revolution, 1700-1850* (Oxford 2000).

21. Daniel J. Boorstin, *The discoverers* (New York 1983).

Afb. 1 Sticker van het Comité Amsterdam-Noord voor behoud van de werkgelegenheid in de scheepsbouw 1977. Collectie IISG BG A 52/830

Het inzicht in hedendaagse processen van ruimtelijke transformatie op wereldschaal waarin bijvoorbeeld arbeidsintensieve bedrijven wegtrekken naar lagelonenlanden als China en India, kan ook sterk winnen bij historische vergelijkingen. De trek naar China en India is niet alleen te vergelijken met wat er in de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw gebeurde met bijvoorbeeld de West-Europese textiel- en scheepsbouwindustrie, maar ook met de de-industrialisering van de Hollandse steden in de achttiende eeuw, de opkomst van de rurale nijverheid én met de ruimtelijke contractieprocessen die Clé Lesger heeft beschreven.²² Ook hier zijn er weer grote verschillen, maar het loont vergelijkingen in de tijd te maken die nuttig kunnen zijn voor contemporaine wetenschappers. Al is het maar om het bewustwordingsproces te versterken dat verandering de norm is, en niet het gelijk blijven van omstandigheden.

22. Jan de Vries en Ad van der W oude, *Nederland 1500-1815: de eerste ronde van moderne economische groei* (Amsterdam 1995); B.H. Slicher van Bath, *Een samenleving onder spanning. Geschiedenis van het platteland van Overijssel* (herdruk Utrecht 1977); en Clé Lesger, *Hoorn als stedelijk knooppunt. Stedensystemen tijdens de late middeleeuwen en vroegmoderne tijd* (Hilversum 1990).

Geschiedbeoefening en globalisering

Wereldgeschiedenis

Het discussiëren, nadenken en bestuderen van en over globalisering begint, zo hebben we gezien, niet bij nul. Historici kunnen daar hun voordeel mee doen. Maar ook binnen de geschiedwetenschap zelf zijn er tradities die belangrijk zijn voor het nadenken over globalisering. Al heel lang, bijvoorbeeld, loopt de discussie over Eurocentrisme.²³ Globalisering zet een Eurocentrische geschiedschrijving nog sterker onder druk. Weinig mensen zullen nog zeggen dat de geschiedenis van Amerika pas begint met de Europese kolonisatie ervan. Historici uit de vs bestuderen ook de geschiedenis van de *native Americans* – waardoor Amerika een geschiedenis heeft die verder teruggaat dan de zeventiende eeuw.²⁴ De geschiedenis van India, China, de islam, zijn eveneens thema's geworden die op zichzelf staan. Historici zijn zowel geïnteresseerd in de invloeden op de huidige samenleving vanuit de koloniale tijd als vanuit de tijd ervoor.

Een logisch gevolg van globalisering is dat historici in de toekomst nog meer aan wereldgeschiedenis zullen gaan doen. Op dit terrein is intussen al veel gebeurd, ook al blijft het – zeker voor de betrokkenen – (te) langzaam gaan.²⁵ In zijn recente *Navigating world history. Historians create a global past* geeft Patrick Manning een heldere stand van zaken.²⁶ In dit boek schetst hij de ontwikkeling van wereldgeschiedenis als vak; de bijdragen eraan vanuit de politieke en economische geschiedenis, sociale geschiedenis, ecologie, techniek en gezondheid, en de culturele geschiedenis; de institutionalisering van wereldgeschiedenis door *graduate* programma's en tijdschriften als de *Journal of World History*, een uitgave van de World History Association;²⁷ en werkwijzen in de wereldgeschiedenis met betrekking tot schaal, denkraam, analyse en verificatie.

Mannings aandacht is vooral gericht op de vs, maar ook in Europa zijn er nieuwe ontwikkelingen aan te wijzen. Ik denk daarbij aan het Global Economic History Network dat aan de London School of Economics een master in globaliseringsgeschiedenis verzorgt en een samenwerkingsverband is tussen

23. Zie ook: Michael Geyer en Charles Bright, 'World history in a global age', *American Historical Review* 100 (1995) 1034-1061.

24. Charles C. Mann, *1491: New revelations of the Americans before Columbus* (New York 2005).

25. Patrick Manning, Concepts and institutions for world history. The next ten years. Plenary address, march 13 2004; <http://134.241.47.94/NextTenYears/Plenary.html> (24 augustus 2007).

26. Patrick Manning, *Navigating world history. Historians create a global past* (New York 2003).

27. <http://www.thewha.org/> (24 augustus 2007).

onderzoekers uit verschillende continenten.²⁸ De initiatiefnemers hiervan, waaronder Peer Vries, hebben via Cambridge University Press ook een nieuw tijdschrift gelanceerd: *Journal of Global History*. Ten slotte heeft in het najaar van 2005 in Leipzig de eerste Europese conferentie over geschiedenis en globalisering plaats gevonden, met meer dan 250 deelnemers.²⁹

Big history

De opkomst van wereldgeschiedenis onder invloed van globalisering zal niemand verbazen. Belangrijker vind ik het daarom om hier op twee andere gevolgen van globalisering voor de geschiedwetenschap te wijzen. De ontwikkeling van *Big History* en de nieuwe aandacht voor 'ruimte' in de geschiedenis. Dit laatste vind ik de grootste winst van globalisering op nieuwe ontwikkelingen in de geschiedwetenschap.

Ter onderscheiding van wereldgeschiedenis is er de afgelopen jaren een gebied ontstaan dat zich *Big History* noemt. In 1996 heeft Fred Spier al het boek gepubliceerd *The structure of big history*.³⁰ Ook Clive Pontings *A green history* kan men tot de *Big History* rekenen, omdat hij begint met de geschiedenis van de aarde, en niet met die van mensen.³¹ David Christian's *Maps of Time. An introduction to big history* is echter het beste specimen van dit soort geschiedschrijving.³² Christian verstaat onder *Big History* een geschiedenis van het bestaan als zodanig, dat wil zeggen vanaf de *Big Bang*. Volgens hedendaagse schattingen betekent dat zo'n dertien miljard jaren geleden. Zijn boek heeft acht tijdsoverzichten: de schaal van de kosmos, de schaal van de aarde, de schaal van multicellulaire organismen, de schaal van de verspreiding van zoogdieren, de schaal van menselijke evolutie, de schaal van menselijke geschiedenis, de schaal van agrarische en urbane samenlevingen en ten slotte de schaal van moderniteit (die hij rond het jaar 1000 laat beginnen).

Deze tijdschalen geven even zovele contexten die allemaal relevant zijn voor ons geschiedbeeld zonder dat we ze bij elk historisch onderzoek hoeven te herhalen. Christian eindigt zijn boek met een verre blik in de toekomst. Hij kijkt daarin vooruit naar het uitdoven van de zon en andere sterren, en de verdere ontwikkeling van het heelal zoals die door natuurwetenschappers op basis van huidige kennis wordt voorzien en op een tijdschaal die volstrekt niet te bevatten is. We hoeven ons er niet druk over te maken, evenmin als we ons druk hoeven te maken over het proces van plaattektoniek (*continental*

28. <http://www.lse.ac.uk/collections/economicHistory/GEHN/GEHNMission.htm> (24 augustus 2007).

29. <http://www.uni-leipzig.de/~eniugh/> (24 augustus 2007).

30. Fred Spier, *The structure of big history. From the big bang until today* (Amsterdam 1996).

31. Clive Ponting, *A green history of the world* (Londen 1991).

32. David Christian, *Maps of Time. An introduction to big history* (Berkeley 2004).

drift) of over botsingen met hemellichamen: de tijdschaal is te groot, de kans te klein, onze *agency* te nietig. Maar het is wel een belangrijk onderdeel van ons geschied/wereldbeeld en misschien nog belangrijker, het onderstreept het proceskarakter van de geschiedenis en het complexe karakter ervan (twee kenmerken die ook door het globaliseringsproces zelf meer nadruk krijgen).

Als historici concentreren we ons op de schaal van de menselijke geschiedenis, de afgelopen 200.000 jaren, en nog meer op de afgelopen twaalfduizend jaren. Dan komen we terecht in de vertrouwde periodisering van jagers/verzamelaars; vanaf 10.000 voor onze jaartelling het ontstaan van agrarische en stedelijke samenlevingen; vanaf 1500 de eenwording van de wereld door de Europeanen; vanaf 1800 de industriële, c.q. energierevolutie; vanaf 1970 de hernieuwde eenwording van de wereld onder invloed van de communicatierevolutie.

Ik wil bij deze periodisering twee opmerkingen maken. De omslagen van 1500 en 1970 zijn van een ander karakter dan die van 10.000 voor Christus en 1800. De eenwording van de wereld in 1500 verandert niets aan het feit dat de samenlevingen in die tijd nog steeds als agrarische samenlevingen te benoemen zijn – dat wil zeggen dat de agrarische sector verantwoordelijk is voor de productie van voedsel, grondstoffen en er vooral gebruik wordt gemaakt van organische energie. Evenmin verandert de communicatierevolutie vanaf 1970 iets aan onze afhankelijkheid van fossiele energie – zoals des te duidelijker wordt nu ook India en China een grotere energiebehoefte krijgen.

Een tweede opmerking die ik wil plaatsen bij deze periodisering is dat hiervan toch weer de suggestie kan uitgaan dat de economische ontwikkeling determinerend zou zijn. Niets is minder waar. Het multidimensionele verhaal over de verschillende vormen van globalisering is veel overtuigender. Onze huidige levenswijze houdt niet alleen op als de fossiele brandstoffen op zijn; zij houdt ook op als er een ecologische ramp plaatsvindt, of wanneer godsdienstige zienswijzen dominant worden over seculiere zienswijzen (zoals dat eerder in de Europese middeleeuwen is gebeurd).³³

Geschiedenis en ruimte

Globalisering stimuleert de beoefening van wereldgeschiedenis. Zij beïnvloedt eveneens ons denken over periodisering (zoals bij *Big History*). Het derde en laatste verband tussen globalisering en geschiedenis waarop ik de aandacht wil vestigen, is het belangrijkste. Globalisering geeft vooral aanleiding om fundamenteel na te denken over de positie en betekenis van ruimte als zodanig. Wat de economie in de jaren zestig, de sociologie in de jaren zeventig, de antropologie in de jaren tachtig, de *cultural studies* in de jaren negentig

33. Boorstin, *Discoverers*.

waren voor de geschiedwetenschap, is nu de geografie (waarbij al die andere invloeden ook nog steeds aanwezig zijn). Zoals altijd, is het mogelijk om te wijzen op historici die wel aandacht hebben geschonken aan de geografie: voorop de jonge *Annales* School van Bloch en Febvre; vervolgens plattelands- en stadshistorici, die *ex professio* dicht bij de geografie staan; en ook historici van het ancien régime die de wereld van voor de nationale staten bestuderen en zich daardoor meer bewust zijn van de ruimte. In het algemeen kan men echter zeggen dat historici net zo naïef met de ruimte omgaan als zij dat deden met de tijd vóór Braudels publicatie over de gelaagde tijd. Men kiest een gebied dat gemakkelijk te bestuderen is vanuit de ruimtelijke indeling van de bronnen, of men gebruikt een anachronisme: Nederland in de Romeinse tijd. Studenten geschiedenis studeren af zonder ooit een bodemkaart gezien te hebben. Met andere woorden: ze hebben geen concrete voorstelling hoe een gebied eruit ziet. Waar lopen de wegen en waarom? Wat zijn de productiemogelijkheden van een gebied? Welke kansen biedt het en welke belemmeringen liggen er?³⁴

Geschiedenis en geografie hebben een lange relatie. De afgelopen jaren is deze echter niet nauw geweest. Voor sociaaleconomische historici is *The Journal of Historical Geography* weliswaar een belangrijk tijdschrift, maar in de eigen artikelen van historici speelt ruimte een ondergeschikte rol. Als vanzelfsprekend wordt er door historici, evenals overigens door andere wetenschappers, dikwijls uitgegaan van de nationale staat als eenheid van onderzoek. Het proces van globalisering stelt deze vanzelfsprekendheid ter discussie. Er is een roep om transnationale geschiedenis en om lokale geschiedenis.³⁵ De algemene boodschap is geworden: *geography matters*.

Transnationale geschiedenis – ruimtelijke gelaagdheden

Het nieuwe denken over ruimte wordt mooi verbeeld in fictie. Neem de film *Babel* van Alejandro González Iñárritu uit 2006. We krijgen een Amerikaans echtpaar te zien dat met een gezelschap door Marokko reist. De vrouw wordt, wanneer de bus in de bergen rijdt, min of meer door toeval beschoten door een Marokkaans jongetje. Tegelijkertijd wordt het verhaal verteld van de Mexicaanse kinderoppas van het echtpaar, ergens in Texas. Het derde verhaal dat wordt verteld, is het verhaal van de jongetjes die geschoten hebben.

34. Op wereldschaal laat Jared Diamond, *Guns, germs and steel. The fates of human societies* (New York 1997) het belang van fysisch geografische omstandigheden en de mogelijkheden van het domesticeren van planten en dieren zien voor de ontwikkeling van nieuwe samenlevingsvormen.

35. Zie ook het artikel van Johan Schot in dit themanummer. Vergelijk tevens: Anton Schuurman, 'Mensen maken verschil. Sociale theorie, historische sociologie en sociale geschiedenis', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 22 (1996) 168-205.

Ten slotte, enigszins gezocht, speelt er een vierde verhaal. Dit keer in Japan omdat daar degene woont met wiens geweer is geschoten. De dochter van deze Japanner is doofstom en heeft daardoor moeite met communiceren. Haar verhaal is in feite een commentaar op de rest van de film, maar ook op dat van de hedendaagse globalisering. We leven in een tijd waarin mensen beelden binnenkrijgen van over de hele wereld, maar we nemen deze informatie maar beperkt waar met alle mogelijkheden tot misverstanden die daar het gevolg van zijn. We kunnen de informatie niet goed duiden omdat we de ruimere context niet kennen en we kunnen ons ook niet goed uiten omdat we verschillende talen spreken. Met andere woorden: we zijn wel verbonden en afhankelijk van elkaar, we zijn ons van elkaar bewust en nemen elkaar waar, maar we zijn slechts in beperkte mate in staat met elkaar te communiceren en elkaar te begrijpen.

Deze film laat aldus goed zien hoe levens van mensen die in werkelijkheid duizenden kilometers van elkaar verwijderd zijn, met elkaar zijn verbonden en hoe levens door deze verbindingen mede bepaald worden. Deze veranderingen van de schaal van de organisatie van het maatschappelijke leven nodigt sociale wetenschappers uit om nieuwe vragen stellen. De situatie wordt nog gecompliceerd door het feit dat niet de ene schaal de andere vervangt, maar het belang van de verschillende ruimtelijke niveaus door elkaar heen lopen. Dat hebben ze natuurlijk altijd al gedaan, maar in de bloeiperiode van de nationale staat leek het anders te zijn. Het leek alsof de nationale staat niet alleen soeverein, maar ook autonoom was.

De wederzijdse afhankelijkheid over lange afstanden is niet iets nieuws van het laatste kwart van de twintigste eeuw of het begin van de 21e eeuw. Louise Tilly heeft al in 1994 een boeiende voordracht gehouden voor de American Historical Society waarin ze laat zien hoe in de negentiende eeuw in de textielnijverheid het leven van vrouwen in India, Engeland en Frankrijk met elkaar samenhangt. Zij begint haar verhaal in India in de achttiende eeuw wanneer de (ongelijke) verbinding met Engeland eerst zorgde voor een grote vraag naar textielproducten en op het einde van de achttiende eeuw voor een aanbod vanuit Engeland aan garen. Hierdoor veranderden de arbeidsmogelijkheden van vrouwen in India. Zij konden in de landbouw gaan werken, maar dat werk betaalde slechter en was ongeschoold. Aan de gezinsrelaties veranderde er niet veel, omdat de positie van vrouwen toch al ondergeschikt was. Zij vervolgt haar verhaal in Lancashire. In hetzelfde proces vond daar een verschuiving van proto-industrialisering naar fabrieksarbeid plaats. Dit betekende dat ook vrouwen naar de fabriek moesten wanneer ze wilden en moesten bijdragen aan het gezinsinkomen. Een ander gevolg was dat werkverhoudingen zoals die binnen gezinsomstandigheden vorm hadden gekregen, werden overgenomen in de fabriek. In Frankrijk dat in de zeventiende eeuw ook een importeur was van Indiase katoenen weefsels en dat de derde plaats is van haar verhaal, maakt Tilly een onderscheid tussen Roubaix en

Normandië. In beide gevallen werd de plattelandsindustrie ondergraven door de fabrieksarbeid, maar het verschil was dat er in Roubaix textiefabrieken kwamen, terwijl in Normandië de landbouw de alternatieve werkgelegenheid was. Ook hier veranderde er weinig aan de man/vrouw verhoudingen, maar de omstandigheden waaronder vrouwen hun taken moesten uitvoeren veranderden wel. Tilly laat kortom zien hoe de levens- en werkomstandigheden van vrouwen op verschillende plaatsen in de wereld veranderden onder invloed van een samenhangend proces van andere ruimtelijke verdeling van inzet van arbeid en kapitaal over de wereld.

In zijn boek *The rise of commercial empires. England and the Netherlands in the age of mercantilism, 1660-1770* laat David Ormrod eveneens zien hoe zinvol het is om op een hoger schaalniveau onderzoek te doen.³⁶ Dit boek is des te interessanter omdat het een mooie paradox bevat. Ormrod pleit voor het verlaten van de nationale staat als eenheid van analyse in de geschiedschrijving, terwijl in zijn eigen uitleg juist de opkomst van de nationale staat een belangrijke rol speelt. Ormrod stelt voor om uit te gaan van regio's (in de betekenis van bovenstatelijke eenheden) en de wereld. Hij past dit toe op de economische machtsstrijd tussen de Republiek en het Verenigd Koninkrijk in de zeventiende en achttiende eeuw die was ontstaan na de verschuiving van het economisch zwaartepunt van de Middellandse Zee naar de Noordzee regio. Hij laat zien hoe economisch nauw vervlochten beide landen met elkaar waren zowel door handel en investeringen als door dichte sociale netwerken. Bovendien toont hij overtuigend aan dat de uitkomst van de machtsstrijd tussen de Nederlanden en Groot-Brittannië ten gunste van Groot-Brittannië alleen maar goed te begrijpen is door de ontwikkelingen in de Oostzeehandel, de Aziatische handel en de Atlantische handel erbij te betrekken én tegen de achtergrond van de ontwikkeling van de moderne eenheidsstaat. Onder invloed van de ontwikkeling van de moderne eenheidsstaat in Groot-Brittannië ontstaat er daar een nationale economie die decentrale monopolies en privileges opruimt. Extern bedrijft de staat een protectionistische politiek die steunt op een sterke zeemacht. Doordat Groot-Brittannië in staat is de Acte van Navigatie van 1650 (en de latere opvolgers ervan) op te leggen en de positie van de Republiek te verzwakken in de Oostzeehandel, gaan de kooplieden van de Republiek steeds meer over tot de financiering van deze handel in plaats van dat ze hem zelf in handen hebben. Vervolgens kunnen de Engelsen hun kapitaal investeren in de groeiende Atlantische handel, waar ze ook de positie van de Republiek ondergraven hebben. Gedurende de achttiende eeuw neemt het gewicht van de Atlantische handel in de wereldeconomie en voor Groot-Brittannië toe. In de ogen van Ormrod kan de Republiek hier weinig tegenover stellen. De belastingen zijn door het vele oorlog voeren op zo'n

---

36. David Ormrod, *The rise of commercial empires. England and the Netherlands in the age of mercantilism, 1660-1770* (Cambridge 2003).

hoog niveau gekomen, dat ze niet nog verder kunnen worden opgeschroefd. De sterke decentrale macht in de Republiek maakt het onmogelijk om allerlei economische belemmeringen goed aan te pakken. De economie van de Republiek is ook in de achttiende eeuw sterk internationaal vervlochten, maar zij is niet in staat om haar wil aan de buitenwereld op te leggen.

Ormrod beschrijft dus de tweestrijd van de Republiek en het Verenigd Koninkrijk in termen van geopolitiek, maar ook in termen van samenhang tussen economische ruimtes. Zijn analyse verschilt daarmee sterk van het boek *Nederland, 1500-1850* van De Vries en Van der Woude dat weliswaar uitgebreid aandacht schenkt aan de handel van de Republiek, maar dat veel nationaler gericht is.³⁷ Voor De Vries en Van der Woude is daardoor het ontbreken van een nationale eenheidsstaat geen reden om toch te spreken van een moderne economie. Door van een ander ruimtelijk analyseniveau uit te gaan, is Ormrod beter in staat de uiteenlopende ontwikkelingen van de Nederlandse en Britse economie te beschrijven. Hij kan daarbij bovendien aangeven dat ze weliswaar uiteenlopen, maar tegelijkertijd onderling sterk afhankelijk zijn.

De publicaties van Tilly en Ormrod zijn voorbeelden van historisch onderzoek waarbij niet meer automatisch wordt uitgegaan van de nationale staat als ruimtelijk niveau van onderzoek. Dit zal in de toekomst alleen maar vaker gebeuren. Het is een positieve ontwikkeling. Het gaat hier niet langer alleen om internationale vergelijkingen, maar om op een ander niveau dan de nationale staat samenhangende ontwikkelingen op elkaar te betrekken. Zoals dat bij Tilly en Ormrod het geval was, zo zal deze benadering ongetwijfeld nieuwe inzichten opleveren. Onderzoek in de trant van Ormrod en Tilly probeert grotere ruimtelijke verbanden zichtbaar te maken. Dit betekent ook een grotere uitdaging aan de onderzoeker om deze verbanden te verklaren. Daarvoor zal gedeeltelijk een nieuw vocabulaire nodig zijn. Ik kom daar hieronder nog op terug.

Lokale geschiedenis – geschiedenis en identiteit

De herbezinning op het ruimtelijk object van geschiedenis is ook nodig omdat als reactie op het globaliseringsproces en de veranderende positie van de nationale staat mensen gaan twijfelen over zichzelf.³⁸ Wie zijn we? Met wie vormen we een gemeenschap? Wie vallen onder 'we'? Voor antwoorden op dit soort vragen wenden mensen zich tot de geschiedenis en tot de ruimte.³⁹ Ook in Nederland zien we dat. Een voorbeeld ervan is het project *Nederlandse cultuur in een Europese context* uit de jaren tachtig en negentig van de twin-

37. De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*.

38. Zie hiervoor: Manuel Castells, *The information age: economy, society and culture. Volume 11: The power of identity* (Oxford 1997).

39. Ook tot religie, maar dat laat ik hier buiten beschouwing.

tigste eeuw.⁴⁰ Dit project was een reactie op de versnelling van het Europese eenwordingsproces in die tijd en de vragen die het opriep naar de plaats en betekenis van Nederland in Europa en de wereld. Wat maakt Nederland tot iets eigens binnen Europa? Een vraag die tot dan toe veel minder relevant was, omdat Nederland, als het ware, aan zichzelf genoeg had. Recenter nog is de Nederlandse variant op het *Lieux de mémoire* initiatief van Nora onder de mooie titel: *Plaatsen van herinnering*, waarin plekken en hun betekenis voor de nationale geschiedenis worden beschreven.⁴¹ De discussie over een canon in het geschiedenisonderwijs (en het literatuuronderwijs) kan men eveneens in het licht bezien van de vraag: wat bindt ons nog? Welke kennis moeten we delen om met elkaar een gesprek te kunnen voeren? Geschiedenis gaat niet langer alleen om historisch inzicht, maar ook om gedeelde kennis van wat er is gebeurd.

Dit soort vragen, initiatieven en discussies zijn noodzakelijk en legitiem. Ze kunnen echter ook een bedenkelijke kant krijgen, wanneer het verleden verabsoluteerd gaat worden. Dit zien we door te kijken naar het begrip regionale identiteit. In het hedendaagse ruimtelijk beleid proberen landschapshistorici en archeologen geschiedenis een belangrijke rol te laten spelen.⁴² Men wil de kwaliteit van de ruimte vergroten door nadrukkelijker terug te grijpen op het verleden om op die manier te voorkomen dat in heel Nederland het landschap en de gebouwde omgeving er hetzelfde komen uit te zien. Regionale identiteit is daarbij een sleutelwoord geworden. Om die te achterhalen zijn onderzoekers bezig ‘culturele biografieën’ van het landschap te schrijven.⁴³ Met het woord culturele biografie wordt niet alleen gesuggereerd dat die regionale identiteit een gegeven is, maar tevens – door van een biografie te spreken – dat het landschap een soort mens is geweest en ooit handelingsmacht heeft gehad.⁴⁴ Anderen gaan verder en hebben het over de *genius loci* – de eigenheid die met de streek verbonden is.⁴⁵ Knotter noemt dit in een boeiend artikel over de vooroorlogse Duitse *Kulturraumforschung* essentia-

40. Uitgegeven in vijf delen door Sdu Den Haag tussen 1999 en 2001.

41. Het eerste deel over de twintigste eeuw is in 2005 verschenen te Den Haag bij Sdu. De delen over de negentiende en over de zeventiende en achttiende eeuw zijn in 2006 verschenen. Deel vier over de periode voor 1500 verscheen in 2007.

42. Anton Schuurman, ‘Vertel, Muze, vertel. Geschiedenis, ruimte en cultureel erfgoed’, in: M.A.W. Gerding (ed.), *Belvedere en de geschiedenis van de groene ruimte* (Groningen en Wageningen 2003) 9-49.

43. Zie het onderzoeksprogramma ‘Bodemarchief in behoud en ontwikkeling’ van nwo. J.H.F. Bloemers (ed.), *Bodemarchief in behoud en ontwikkeling. De conceptuele grondslagen* (Den Haag 2001).

44. Ibidem en Gerard Rooijackers, ‘Mythisch landschap. Verhalen en rituelen als culturele biografie van een regio’, in: Jan Kolen en Ton Lemaire (eds.), *Landschap in meervoud. Perspectieven op het landschap in de 20ste/21ste eeuw* (Utrecht 1999) 301-327.

45. Bloemers, *Bodemarchief*.

lisme: het zoeken naar het wezen van een lokale cultuur als iets dat gegeven is, in plaats van dat het geconstrueerd wordt.⁴⁶

Knotters kritiek op deze benadering is volkomen terecht. Ik meen echter dat het begrip regionale identiteit wel degelijk bruikbaar is en ga niet zover als hij om te zeggen dat identiteit alleen maar constructie is.⁴⁷ Mensen die bij elkaar wonen en werken geven in interactie met elkaar en met de buitenwereld hun leven gestalte en geven dat ook door aan mensen die erbij komen. Met andere woorden: regionale en lokale eigenaardigheden en mentaliteiten bestaan. In *Een jongen van het dorp* laat Chris van Esterik bijvoorbeeld zien dat de dorpen Ingen en Lienden in de Betuwe al heel lang verschillend zijn van elkaar.⁴⁸ Lienden is orthodox en Ingen is vrijzinnig. De Ingenaren zien zich collectief anders dan de mensen uit Lienden. Als gemeenschappen functioneren ze ook verschillend. In de gemeenteraad van Lienden waar beiden deel van uitmaken, stemden de Ingenaren voor subsidie aan arbeiderswoningen en de gemeenteraadsleden uit Lienden tegen. De Ingenaren stemden in de jaren dertig voor het in stand houden van de kermis, de mensen uit Lienden waren voor afschaffing. De verschillen tussen de bewoners van Ingen en Lienden zijn niet af te doen als puur constructie of fictie. Ze zijn constructie én werkelijkheid. Ik ben ervan overtuigd dat wanneer iemand onderzoek zou doen naar immigratie in deze beide dorpen in de twintigste eeuw, ze verschillende mensen aantrekken – waardoor de eigen kleur juist versterkt wordt. Pas wanneer andere factoren een grote rol gaan spelen in de migratie – het proces van suburbanisatie –, wordt deze specifieke aantrekkingskracht doorbroken.

Wanneer regionale identiteit gebruikt wordt in het beleid, dan verdwijnt al snel elke gelaagdheid en nuance. De opdrachtgever wil een eenduidig antwoord op vragen als: Welke en wiens geschiedenis moet worden bewaard? Wanneer krijgt het historische landschap de voorkeur boven een nieuw gebruik van het landschap? Deze vragen zijn moeilijk te beantwoorden. De monumentenzorg kan erover meepraten. Daar spelen deze discussies al veel langer. Het neemt niet weg dat hier reële vraagstukken liggen voor de geschiedwetenschap. Het is zinvol onderzoek te doen naar regionale identiteiten in Nederland. In hoeverre bestaan ze? Waaruit bestaan ze? Hoelang bestaan ze? Om dit soort vragen te onderzoeken zal men in eerste instantie misschien onderzoek willen doen naar specifieke regio's, maar ik denk dat het zeker zo zinvol is om juist regionaliserende studies uit te voeren zoals de historiserende volkskunde van Voskuil heeft gedaan en zoals ook in Wagenin-

---

46. Ad Knotter, 'Na de Kulturraumforschung. Oude en nieuwe concepten in de grensoverschrijdende regionale geschiedschrijving', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 118 (2005) 227-246.

47. Zie onze discussie in het *Themanummer De Westforschung en Nederland: Tijdschrift voor Geschiedenis* 118 (2005) 227-251.

48. Chris van Esterik, *Een jongen van het dorp. Honderd jaar Ingen, een dorp in de Betuwe* (Amsterdam 2003).

gen is gebeurd. Voskuil heeft bijvoorbeeld onderzoek gedaan naar voedingsgewoonten in Nederland en daarbij aangetoond hoe daarin veranderend in de tijd ruimtelijke patronen zijn aan te wijzen.⁴⁹ In Wageningen is onderzoek gedaan naar regionale verschillen in materiële cultuur, alfabetisering, huwelijksgedrag en medicalisering in de negentiende eeuw.⁵⁰ Dit soort onderzoek heeft een nieuwe actualiteit gekregen. Door verschillende thema's regionaliserend/ruimtelijk te bestuderen kan men kijken of telkens dezelfde ruimtelijke verdelingen zich voordoen en er mogelijk sprake is van benoembare regionale identiteiten. Globalisering leidt dus niet alleen tot wereldgeschiedenis en transnationale geschiedenis, maar ook tot lokale geschiedenis.

De nieuwe geografie en de open benadering van tijd en ruimte

Regionale identiteiten moeten niet gesloten (dat wil zeggen: onveranderlijk en altijd gelijk blijvend) worden opgevat, maar juist open (zich ontwikkelend in de tijd). Door onderzoek te doen naar regionale identiteiten kunnen historici de veelvormigheid en de veranderlijkheid van die identiteiten blootleggen. Een dergelijke open benadering kan mensen leren omgaan met onzekerheden en ambivalentie. Dit is een belangrijke culturele vaardigheid voor onze tijd die we nog volop moeten ontwikkelen en oefenen.⁵¹ We hebben dan wel een geschiedwetenschap nodig die uitgaat van processen, zowel een actor als een systeemperspectief hanteert en waarin differentieel onderzoek hoog in het vaandel staat. De hernieuwde kennismaking tussen geschiedenis en geografie kan daarbij helpen. Deze vindt namelijk plaats onder een gelukkig gesternte omdat de sociale geografie (of *Human Geography*, zoals de Engelsen zeggen) zichzelf net aan het vernieuwen is onder invloed van de sociale wetenschappen en meer oog heeft gekregen voor cultuur en geschiedenis.⁵² Voor de hedendaagse geografie geldt: *history matters*.

Wat de nieuwe geografie geschiedenis te bieden heeft, leert een recent Brits handboek over sociale geografie: *An introduction to human geography. Issues for*

49. J.J. Voskuil, 'De weg naar luilekkerland', *BMGN* 98 (1983) 460-482.

50. A.J. Schuurman, *Materiële cultuur en levensstijl*. AAG Bijdragen 30 (Wageningen 1989); A.M. van der Woude, 'De alfabetisering', in: (Nieuwe) *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*. Deel VII (Haarlem 1980) 257-264; Frans van Poppel, *Trouwen in Nederland*. AAG Bijdragen 33 (Wageningen 1992); Willibrord Rutten, *De vreselijkste aller harpijen*. AAG Bijdragen 36 (Wageningen 1997).

51. Cfr. Helga Nowotny, *Unersättlicher Neugier. Innovationen in einer fragilen Zukunft* (Berlijn 2005) en Richard Sennett, *Der flexible Mensch. Die Kultur des neuen Kapitalismus* (Berlijn 1998) en idem, *Die Kultur des neuen Kapitalismus* (Berlijn 2005).

52. Zie ondermeer: Ben de Pater en Herman van der Wusten, *Het geografische huis. De opbouw van een wetenschap* (2e druk; Bussum 1996); Ben de Pater, e.a., *Denken over regio's. Geografische perspectieven* (2e druk; Bussum 2005); en Gertjan Dijkink en Hans Knippenberg (eds.), *The territorial factor. Political geography in a globalising world* (Amsterdam 2001).

the 21st century.⁵³ Het boek kent vijf onderdelen. Deel één is een historisch overzicht van menselijke ontwikkeling in termen van organisatie van de samenleving en de economie; deel twee gaat over steden, platteland en cultuur; deel drie over bevolking en hulpbronnen; deel vier over productie en consumptie en deel vijf over geopolitiek en nationale staten. In elke van deze delen schetsen de auteurs eerst een algemeen model. Voor de economie behandelen zij Rostows vijf fasen model en voor de bevolking het model van de demografische transitie. Bij deze modellen plaatsen ze dan vervolgens op basis van empirisch materiaal uit de hele wereld kanttekeningen. Ze tonen op die manier aan dat deze universele, lineaire modellen te simpel zijn en te onvolledig. In plaats daarvan reiken ze alternatieve concepten aan. Zo maken ze voor de beschrijving van de twintigste-eeuwse samenlevingen gebruik van concepten van de Britse sociologen Lash en Urry: *organized* en *disorganized capitalism*.⁵⁴ Het georganiseerde kapitalisme is een aanbodkapitalisme, met een accent op grote ondernemingen, grote steden, massaconsumptie en een belangrijke rol voor de staat. Het ongeorganiseerde kapitalisme is een vraageconomie met flexibiliteit als belangrijkste kenmerk, met meer kansen voor kleinere bedrijven en minder mogelijkheden voor de staat om invloed uit te oefenen. Bij de demografie maken ze gebruik van Van der Kaa's en Lesthaeghes notie van een Tweede Demografische Transitie. Met behulp daarvan kunnen ze zeggen dat het model van de eerste demografische transitie geen eindpunt is.⁵⁵

Bij hun analyse van cultuur gaan ze eerst in op de homogeniserende tendensen op basis van muziek, televisie, sport, toerisme. Vervolgens stellen ze deze tendensen ter discussie door te laten zien dat het er tevens om gaat hoe producten lokaal worden geconsumeerd.⁵⁶ Om deze reden zenden MTV en CNN niet wereldwijd dezelfde programma's uit; om deze reden hebben bladen als *Cosmopolitan* en *Playboy* hun lokale varianten.

Afb. 2 Lokale aanpassing: reclameposter voor de uitgave van het eerste nummer van de Nederlandse Playboy, 1983. Collectie Persmuseum BG D29/629

53. Peter Daniels e.a., *An introduction to human geography. Issues for the 21st Century* (second edition; Harlow 2005).

54. S. Lash en J. Urry, *The end of organized capitalism* (Cambridge 1987).

55. D.J. van der Kaa, 'Europe's second demographic transition', *Population Bulletin* 42 (1987) 1-57.

56. Zie ook het artikel van Ruth Oldenziel in dit themanummer.

Er zijn weliswaar globale culturele processen, maar de antwoorden erop van mensen op verschillende plaatsen in de wereld zijn complex en veelvormig. Daarnaast is er als reactie op het proces van globalisering een accentuering van lokale culturen.⁵⁷ In de derde plaats zien de auteurs juist nieuwe hybride culturen ontstaan.

It adheres to neither the 'melting pot' nor to the 'mosaic' idea of cultural mixing, but rather sees different cultures coming together and informing each other in different ways to produce something *really new*.⁵⁸

Op basis hiervan concluderen zij dat culturen eigenlijk altijd hybride zijn geweest en dat het idee van een zuivere cultuur een misvatting is geweest in de periode van nationale staten. Tegelijkertijd zijn de auteurs zich ervan bewust dat hybriditeit thans juist ook een *selling point* kan zijn.

Op dit soort handboeken kunnen wij als historici jaloers zijn. Onze handboeken wereldgeschiedenis of Europese geschiedenis zijn over het algemeen nog optelsommen van nationale geschiedenissen of de algemene geschiedenis verteld vanuit één gebied. In dit handboek worden mondiale en lokale ontwikkelingen op elkaar betrokken. Bovendien stellen ze voortdurend algemene modellen ter discussie door te wijzen op tegengestelde processen, het handelen van mensen, uiteenlopende praktijken en zienswijzen – geschiedenis dus –, echter zonder dat de lezer in wanhoop de handen ten hemel heft. Ze laten zien dat de ene opvatting beter is dan de ander, maar dat betekent nog niet dat een opvatting eeuwigheidswaarde heeft. Ze laten ook zien dat er algemene processen werkzaam zijn, maar beweren niet dat het overal hetzelfde zal verlopen, en evenmin dat processen niet anders kunnen verlopen. In de verschillende thematische hoofdstukken is dikwijls sprake van globalisering, maar wordt er vervolgens op gewezen dat deze globalisering niet eenvormig van karakter is en dat tegelijkertijd er ook allerlei ontwikkelingen gaande zijn die het belang van het lokale versterken.

In hun boek zijn er bepaalde termen die voortdurend opduiken. Wanneer men deze woorden op een rijtje zet, krijgt men een goede indruk van hoe een door de hedendaagse geografie en sociale wetenschappen beïnvloedde geschiedenis eruit kan zien. Ik schrijf hedendaagse geografie en sociale wetenschappen, omdat voor geografie eigenlijk net als voor geschiedenis geldt, dat veel van de benaderingen uit andere sociale wetenschappen worden overgenomen. Veel termen duiden op het heterogene karakter van processen en situaties (*creolization*, *multiple social positions*, *hybridity*) en bijgevolg ook op het complexe en onvoorspelbare karakter ervan (*non-equilibrium*, *non-linear*). Andere verwijzen naar het *agency* karakter van processen. Ontwikkelingen

57. Zoals ik hierboven bij de bespreking van regionale identiteit heb laten zien.

58. Daniels e.a., *Human geography*, 280.

gaan niet vanzelf, maar zijn het resultaat van menselijk handelen (*contestation, conflict, mediation*). Weer andere duiden op de aard van groepsvorming (*networks, scapes, overlapping worlds, power geometry*) of op beweging (*flow, fluid, mobilities*). Ten slotte zijn er nogal wat woorden die verwijzen naar de rol van cultuur (*making sense, mental map*).

Wat al deze begrippen gemeenschappelijk hebben is dat ze aan het object van de sociale wetenschappen, geografie en geschiedenis hun dynamiek en openheid teruggeven en tegelijkertijd er toch enige orde in aanbrengen. Wat het object van geschiedenis betreft, is het interessant om te onderzoeken of deze dynamiek, complexiteit en openheid karaktertrekken van de hedendaagse samenlevingen zijn of ook van samenlevingen uit het verleden en dat ze bijgevolg eerder het resultaat zijn van een nieuwe manier van kijken. Ook hiervan kunnen we als verwachting uitspreken dat het antwoord op de vraag niet eenduidig zal zijn. Sommige ontwikkelingen zijn nieuw, andere niet; sommige ontwikkelingen zijn complex omdat we andere vragen stellen, andere zijn daadwerkelijk complexer geworden vanwege de andere ruimtelijke organisatie, oftewel globalisering.⁵⁹

Over de auteur

Anton Schuurman (1954) studeerde geschiedenis aan de Katholieke Universiteit Nijmegen en promoveerde in 1990 aan de Universiteit van Wageningen. Zijn onderzoek richt zich op rurale modernisering, de ruimtelijke aspecten van geschiedenis, alsmede consumentgeschiedenis en materiële cultuur. Hij is mede-onderzoekleider van het thema 'People, space and places in history' binnen het N.W. Posthumus Instituut. Voorts is hij medeverantwoordelijk voor het rural history network van de European Social History Conference. Tevens heeft hij de leiding over het nwo-programma 'Democratisering en modernisering van het Nederlandse platteland, 1840-2000'.

E-mail: anton.schuurman@wur.nl

---

59. John Urry, *Global complexity* (Cambridge 2003) en Anton Schuurman en Gert Spaargaren, 'John Urry's nieuwe regels voor de sociologie van de 21ste eeuw', *Facta* 11 (2003) nr. 5, 20-25.